

J. DE C. SERRA-RÀFOLS
PATERA HEL-LENÍSTICA AMB
QUADRIQUES DEL M. A. B.

"MISCEL-LANIA CARLES RIBA".

(309)

9-11-78

PATERA HELLENÍSTICA AMB QUADRIGUES DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC DE BARCELONA

per JOSEP DE C. SERRA-RÀFOLS

Un interessant tipus de vas decorat en relleu de l'antiguitat grega és la pàtera o falo amb representació de quadrigues menades per Victòries o Nikès que acompanyen divinitats diverses, formant en conjunt una escena que pot ésser definida com a desfilada apoteòsica.

El nombre de pàteres d'aquest tipus conservades és limitat, almenys les publicades i conegudes per nosaltres. Miss Gisela M. A. Richter, amb motiu de l'ingrés d'un exemplar al Metropolitan Museum of Art de New York, va fer un estudi acuradíssim del conjunt dels tipus, especialment de les d'argent, ja que n'hi ha de metall i de terrissa.¹

Com és sabut les pàteres eren vasos plans, veritables plats, usats en les cerimònies religioses pels sacerdots encarregats del culte.² Unes eren llises, altres portaven decoracions geomètriques o fitomorfes més o menys complicades, per fi altres tenien representacions més riques, i entrè aquestes darreres figuren com les millors les que contenen l'escena esmentada de la desfilada apoteòsica: de carros portant divinitats.

De metall, de plata, en coneixem quatre que, per ordre de l'antiguitat de llur descoberta, o almenys publicació, són dues procedents d'Eze, Alps Marítims, al migdia de França, trobades vers 1870, i ingressades el 1891 al British Museum, sense que hom tingui dades concretes de la forma com foren descobertes.³ Una tercera és la procedent del poblat ibèric del Castellet de Banyoles, a Tivissa, al Baix Ebre, trobada e 1927 i ingressada al Museu d'Arqueologia de Barcelona e 1936, i que formava part del petit tresor d'un temple o lloc de culte ibèric, descoberta casualment a l'esmentat vilatge, destruït amb tota probabilitat en el curs de les primeres lluites en el nostre país durant la segona Guerra Púnica, l'any 218 a. de J.C. i soterrada i amagada amb la resta del tresor.⁴ Final-

1. Gisela M. A. Richter, *A Silver Phiale in the Metropolitan Museum, and the light it throws on greek embossed metalwork (Toreutics) of the fifth century B.C. and on the "Calene" phialai mesomphaloi of the Hellenistic period.* "American Journal of Archaeology", vol. XLV, 1941, pp. 363-389.

2. H. Luschey, *Die Phiale*, Munic, 1939.

3. H. B. Walters, *Catalogue of the silver plate (Greek, Etruscan and Roman) in the British Museum*. London 1921, núms. 8 i 9.

4. J. de C. Serra-Ràfols, "El poblado ibérico del Castellet de Banyoles", *Ampurias*, III, 1941, pp. 15-34; ídem, "La destrucción del poblado ibérico del Castellet de Banyoles, de Tivissa (Baix Ebre)", *Ampurias*, XXVI-XXVII, 1964-65, pp. 105-117.

ment la quarta és l'adquirida pel Metropolitan Museum, sense que hom en conegui la procedència, ingressada el 1939 i publicada a l'esmentat treball de Gisela Richter.

La cronologia que hom dóna a aquests vasos és el segle v a. de J.C., pel que fa al del Metropolitan Museum, indubtablement el d'art més refinat. Els altres poden ésser aproximadament de la mateixa època. El de Tivissa tal vegada és un xic posterior, i és el de factura més modesta (a més mancat de bastants fragments), però és l'únic de la sèrie que té una filiació arqueològica suficient. La seva modèstia queda precisament explicada per la procedència: el lloc de culte d'un petit poblat ibèric perdut a l'extrem occident de la Mediterrània, en terra de bàrbars. Podem lògicament pensar que fou l'ofrena, de totes maneres valuosa, a una desconeguda divinitat indígena, de part d'algun membre de la comunitat del poblat, que havia estat en contacte amb medis geogràfics grecs, que tal vegada havia viatjat a Empúries, Massàlia o més lluny, on havia adquirit la pàtera sense amoïnar-se gens ni mica a escatir les divinitats en ella representades. Si la considerem possiblement més tardana que les altres, especialment la del Metropolitan Museum, és simplement per raons estilístiques, no massa convincents com passa sempre amb les d'aquest ordre, ja que pot ésser obra d'un taller secundari i provincià, contemporani, però, d'altres millor dotats de personal artístic. En un lloc de culte els objectes poden perdurar durant anys, fins i tot segles, de manera que per aquest fet la seva presència a Tivissa pot ésser molt anterior a la destrucció del poblat, que, com hem dit, s'esdevingué l'any 218.

Les de terrissa formen part del grup anomenat vasos amb relleus de Calene, per ésser Cales, a la Campània, un lloc de fabricació i procedència, almenys de molts d'ells.⁵ Les pàteres integrades en aquest grup són més nombroses que les de plata. L'ur preu, essent obtingudes amb motlle que permetia fer-ne fàcilment sèries relativament nombroses, les devia fer, a l'antiguitat, molt més assequibles a molts. També les de plata degueren ésser fabricades en sèrie, aplicant una planxa de metall sobre un positiu en matèria dura, ferro o bronze, del qual no coneixem cap exemplar, i repicant la plata fins a reproduir el relleu del motlle amb l'art del toreuta, ben desenvolupat a l'antiguitat. Però aquesta era tasca molt més llarga i delicada que la reproducció dels vasos ceràmics emmotllats, sense oblidar l'essencial diferència de cost de la matèria primera. La conservació d'unes i altres tingué els seus enemics. En les de plata el principal fou la mateixa vàlua de la primera matèria, que convidava a sostreure-les i fondre-les, malgrat que el seu pes no és gran (456 grams la del Metro-

5. Pagenstecher, *Die calenische Reliekeramik*, obra publicada el 1909, i que Gisela Richter qualifica d'"admirable study", i que no hem pogut consultar directament. La llista que publica de vasos amb quadrigues, diu Gisela Richter "que pot ésser ara [1941] sens dubte considerablement augmentada".

politan, que és completa). Per a les de terrissa, llur fragilitat, com tots els vasos vitris o ceràmics.

Les pàteres de terrissa que hem pogut estudiar per fotografies o per descripcions fins a cert punt suficients, són set, a les quals cal afegir la que ara donem a conèixer als estudiosos. Se'n guarden quatre al Metropolitan Museum neoyorkí "obtained at different times and from different sources" diu Richter;⁶ se'n conserven dues al British Museum⁷ i una al Museu Scheurleer de la Haia,⁸ procedent d'Orvieto (Umbria, Itàlia central), però sense antecedents arqueològics.

L'exemplar barceloní que ara publiquem és de procedència desco-neguda, no sols la pròpiament arqueològica, sinó la manera precisa com ingressà en el Museu d'Arqueologia, per raó de la pèrdua de molta de la documentació de la institució en els avatars de la guerra civil espanyola i dels temps posteriors. Sembla que formava part d'un lot d'antiguitats gregues i etrusques adquirides a començaments de segle als mercats d'antiguitats de París i Roma, per iniciativa del gran arqueòleg Josep Puig i Cadafalch, amb finalitats el mateix pedagògiques que pròpia-ment museístiques, perquè els estudiants d'art i arqueologia tinguessin ocasió de veure en llurs originals obres d'aquelles cultures, cosa que en aquell moment no era possible a Barcelona (les excavacions d'Empúries encara no havien estat iniciades).⁹

La pàtera del Museu d'Arqueologia és de terrissa de pasta vermellosa recoberta de vernís negre lluent per totes dues cares, excepte el fons de l'òmfalos. Fa 197 mm de diàmetre per 30 d'alçada i forma part del grup anomenat mesomfàlic per tenir al mig un sortint o òmfalos, llis, que sobrepassa en altura lleugerament les vores del vas. Està trencat en 26 fragments curosament enganxats, i sols li falten petites esquilletes que han estat reemplenades de pasta grisa. El motlle d'on fou tret o era ja poc marcat originàriament o estava molt desgastat, el fet és que donà figures bastant esborradisses. En prémer la pasta en el motlle hi quedaren marcades al revers les zones de més relleu, en forma de lleugeres

6. Lloc citat, figs. 23-26, on es publiquen per primera vegada. Tenen els números d'inventari 96.18.144, 01.8.13, 23.160.12 i x.248.17.

7. H. B. Walters, *Catalogue of the Greek and Etruscan Vases in the British Museum*, London 1896, on tenen els números 118 i 119.

8. Lunsingh Scheurleer, *Corpus Vasorum Antiquorum, Musée Scheurleer (La Haye)*, fasc. 2, IV E, lám. 4, n.º 3. Número 4519 de l'inventari. Pensem que la pàtera que Gisela Richter cita com a conservada al Museu de Berlín i diferent de la de La Haia ("one in Berlin... and one in the Hague") són la mateixa. Cita com a bibliografia de la primera Furtwängler, *Beschreibung*, n.º 3881, treball que no ens ha estat assequible a les pobres biblioteques barcelonines, però sí que hem pogut consultar el fascicle del *Corpus Vasorum Antiquorum* de l'esmentat museu de La Haia on hom diu que l'exemplar, ara holandès, estava "autrefois dans le Musée de Berlín qui l'a cédé en échange en 1928", i cita com a bibliografia Furtwängler, *Berl. Vasenkatalog*, amb el mateix número 381. Tampoc no hem pogut veure aquest catàleg berlines, però no ens queda dubte de la identitat dels dos exemplars.

9. Els vasos ceràmics que figuren en aquest lot estan en estudi per la professora Glòria Tries, amb destí a un fascicle del *Corpus Vasorum Antiquorum*.

depressions que no arriben a traduir les figures. Aquestes, malgrat la poca precisió dels detalls, són notablement dibuixades, en especial els cavalls, plens de vida i moviment, que són els que tenen més relleu.

Les quatre quadrigues que constitueixen la decoració galopen cap a l'esquerra i van menades per Victòries o Nikès amb les ales esteses, que estan en segon terme, o sigui el costat dret de la parella que ocupa els respectius carros. Mantenien les regnes estirades, però la representació dels arreus dels cavalls es redueix al mínim, una simple ratlla a l'alçada del coll o del pit, segons els casos. Dels carros sols es veu la roda esquerra (considerant el vehicle des del seu seient en el sentit de la marxa), vista en una perspectiva prou falsa, ja que es representa amb un escorç ben convencional. Els cavalls adopten també la disposició convencional tan freqüent en aquesta representació a l'art grec, o sigui en una degradació que permet veure'ls destacadament prou bé tots quatre, almenys llur part davantera. En dues de les quadrigues tots tenen el cap endavant, mentre que en les altres dues els cavalls primer i tercer (a partir del que queda en primer terme) giren la testa endarrera.

Les divinitats honorades són Atena, amb casc i escut; Hèracles, amb la clava; Ares, també amb casc i escut, i Dionís amb el tirs. Atena i Ares són ben semblants, però poden distingir-se per la forma del casc. Davant la quadriga d'Atena hi ha una òliba que encara que matussera és perfectament identificable; davant la d'Hèracles sembla distingir-se una àguila amb les ales esteses; l'espai davant de la d'Ares és un petit fragment perdut, cosa que priva d'apreciar quina figura hi havia; i davant de la quadriga de Dionís sembla distingir-s'hi un ocell que no ens atreviríem a identificar. Sota els peus davanterers dels cavalls no hi ha cap animal, a diferència dels que, com veurem, són representats en altres pàteres. L'òmfalos està rodejat per un cercle amb palmetes estampades, en el qual alternen les de set fulles amb les que solament en tenen tres; per la part exterior de les palmetes hi ha un segon cercle, molt poc marcat, de bastons o perles allargades.

Comparant aquesta pàtera amb els altres exemplars de terrissa esmentats, podem apreciar-hi prou diferències per a haver sortit d'un motlle ben destacat. Les quatre del Metropolitan Museum, dintre del que és possible d'apreciar (certament no gaire bé a les fotografies excessivament reduïdes que publica Gisela Richter) semblen molt semblants i tal vegada sortits del mateix motlle.¹⁰ Porten tots ells quatre quadrigues que corren a l'esquerra i les divinitats representades són les mateixes del vas de Barcelona, és a dir, Atena, Hèracles, Ares i Dionís en el mateix ordre, però tots els cavalls tenen el cap endavant, darrera les quadrigues

10. L'autora no és ben categòrica en aquest punt, encara que s'inclina a creure-ho així. El seu estudi es refereix preferentment a la fiale de plata adquirida pel Metropolitan, i a l'art torèutic, i sols de passada esmenta les pàteres de terrissa.

volen petits Eros alats i sota els peus del cavall més sortint de cada quadriga hi ha figures de petits animals que no podem apreciar bé, però que són quadrúpedes, a més d'una serp alada. En alguns vasos, especialment al de la figura 26 de Gisela Richter, molts elements són perduts per falta-hi diversos fragments.

Dels dos vasos del Museu Britànic, que nosaltres veiérem fa molts anys, de manera molt ràpida i quan no estàvem directament interessats per aquest tema, cosa que és tant com dir que no els hem vistos,¹¹ i com que el vell catàleg de Walters no en porta fotografies, només en podem dir que les Nikès hi van acompanyades també per les mateixes divinitats, posades en el mateix ordre i amb idèntics complements. El del Museu de La Haia té la mateixa disposició i figuracions. La particularitat que presenta és que porta dintre de la roda visible del carro de Dionís la marca de ceramista ETIO EI, en relleu en majúscules gregues.

La cronologia d'aquestes pàteres se situa en els segles IV-III a. de J.C., i són considerades una imitació tardana de les de plata, quan la ceràmica pintada de figures rogés havia estat substituïda per la de vernís negre. A aquesta data cal posar el vas del Museu Arqueològic de Barcelona, encara que aquesta cronologia, concretament per a elles, no reposi en dades estratigràfiques, però queden exactament integrades en la gran família de la terrissa hellenística de vernís negre lluent, dintre de les espècies més velles.

Estenent la comparació amb les pàteres de plata, veiem que, de les dues del Museu Britànic, l'una presenta cinc quadrigues en lloc de les quatre usuals, amb Atena, Hèracles, Ares, Hermes i Dionís, i l'altra, segons Walters, amb Atena, Hèracles, Apollo "with lyre and chlamys" i "Hermes or Dionysos". La magnífica del Metropolitan, Atena, Ares, Dionís i Hèracles. Finalment la de Tivissa s'aparta molt de les altres. Els carros van cap a la dreta, al contrari de totes les altres; dels seus ocupants no es conserven més que una parella i part d'una segona, però podem veure que la Nikè alada és substituïda per un personatge àpter, que sembla masculí, i que dóna la dreta a la divinitat. L'única visible podria ésser Hermes, amb un caduceu format per un bastó a l'extrem del qual hi ha un ocell amb les ales esteses. Darrera del carro vola una àguila sols en part conservada. En canvi, en ella, la decoració entorn de l'omfalos (que en la fiale de Nova York és una escena amb molts personatges) és ben semblant a la de la pàtera de terrissa que ara publiquem, ja que està formada per un cercle de palmetes amb la mateixa alternança de les de set fulles amb les de tres, entre dos cercles de perles.

11. Com hem dit en altres ocasions, per a l'estudi de primera mà d'un exemplar arqueològic no n'hi ha prou amb conèixer descripcions i fins fotografies, encara que siguin bones; per a judicar-lo cabalment cal examinar-lo directament i més d'una vegada, fins a haver-ne copsat totes les característiques. Treballs monogràfics fets sobre simples fotografies poden contenir apreciacions equivocades.

P. Ib. IX-3a

R. 22634

